

De zeventiende eeuwse tuin van paleis Het Loo

DOOR PAUL SPIES*

Stadhouder Willem III (1650-1702) was een groot liefhebber van tuinen en de jacht. Naast het feit dat beide 'vorstelijke' liefhebberijen waren, waren deze vormen van buitenrecreatie een uitstekende remedie tegen zijn zware asthma en een vlucht uit de beklemmende politieke aangelegenheden in de residentiestad. Vooral de grote afstand van het politieke gewoel in Den Haag en de uitstekende jachtmogelijkheden brachten hem ertoe in 1684 de oude ridderhofstad Het Loo te kopen.

In de loop van zijn verdere leven breidde hij zijn bezit op de Veluwe gestaag uit, zodat hij steeds minder belemmeringen op zijn omvangrijke jachtpartijen tegenkwam. Tegelijkertijd met de bouw van het nieuwe Loo liet hij een tuin aanleggen.

ontworpen, heren uit de kring van de stadhouder al sinds enige tijd tuinen met lengteassen aanlegden; zoals bijvoorbeeld de tuinen van het slot te Zeist en van de huizen Duinrel en Clingendaal bij Den Haag. In de barok-tuinen van de late 17de eeuw stond de lengteas namelijk letterlijk en figuurlijk centraal. De tuin achter het corps de logis was 'verzonken' en langs drie zijden liepen verhoogde terrassen, zodat men van deze terrassen een mooi zicht had op de in totaal acht broderie-perken (perken met beplanting in ingewikkelde patronen). Tessin was het meest gecharmeerd van de 'berceau-tuin' of pergolatuin, waar men heesters langs latten-geraamten had doen groeien, zodat een uitgebreid gangensysteem was ontstaan (afb. 2). Deze berceau-tuin maakte deel uit van het tuingedeelte dat voor prinses Mary, de gemalin van Willem III, bestemd was en daarom ook aan de voet van haar apparte-

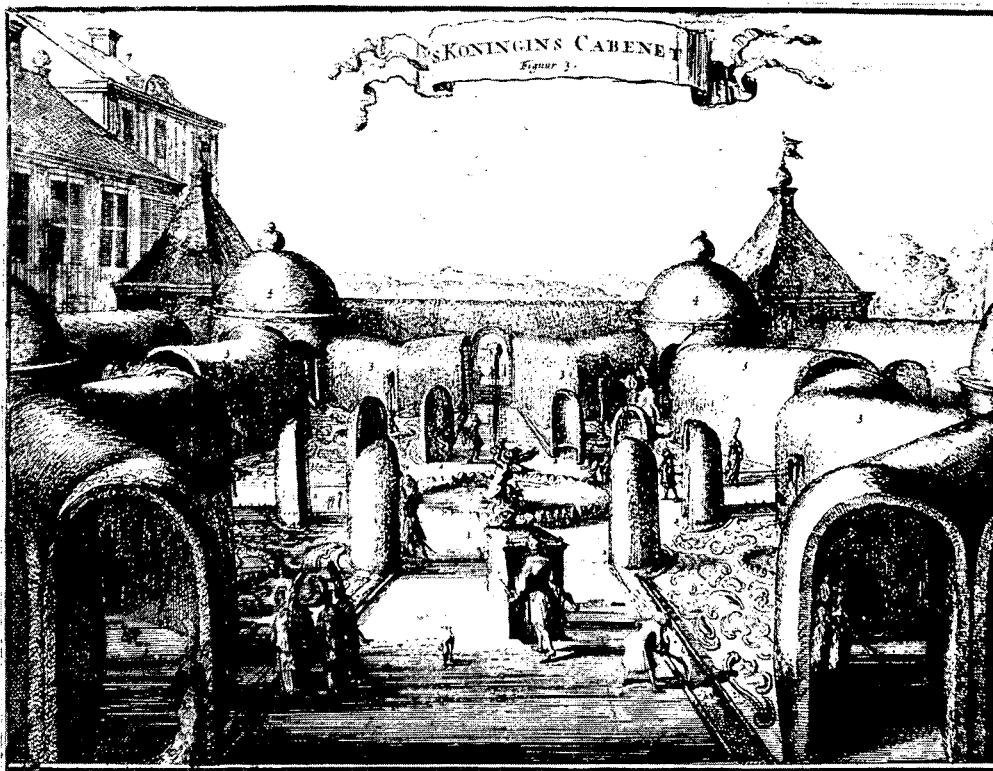
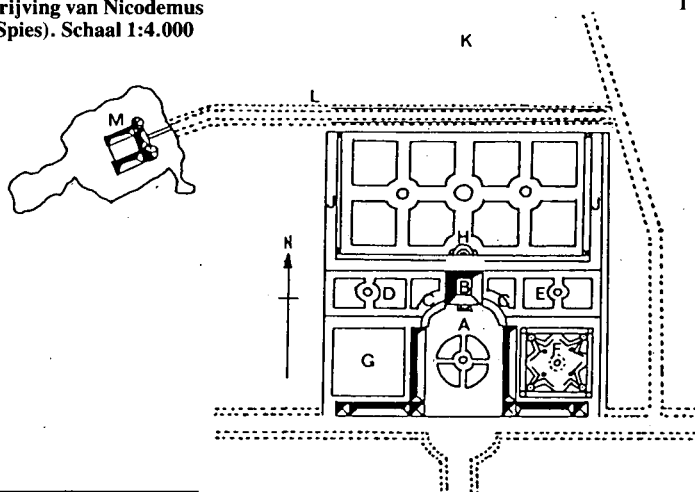
DE EERSTE TUINUITLEG

Toen de Zweedse architect Nicodemus Tessin jr. in 1687 Het Loo bezocht, trof hij het gebouw en de tuin nog in onvoltooide staat aan. Ook het gebouw dat toen grotendeels gereed was, was niet Het Loo zoals wij dat nu in gerestaureerde vorm aantreffen. Aanvankelijk was een kleiner gebouw, slechts bestaande uit het huidige corps de logis (middengebouw) en de lage, langerekte zijvleugels, bedoeld. Pas in de jaren negentig van de zeventiende eeuw werden de halfronde colonnades, die oorspronkelijk het corps de logis en de zijvleugels met elkaar verbonden, door de vier huidige paviljoengebouwen vervangen.

Evenals het gebouw was ook de tuin aanvankelijk kleiner (afb. 1). De tuin die Tessin beschreef werd namelijk aan de achterzijde begrensd door een beukenallee die als toegangsweg diende voor het oude kasteel op Het Loo, dat Willem III liet opknappen en herinrichten zodat hij erin kon wonen zolang nog aan het nieuwe gebouw gewerkt werd. Opvallend hierbij was, dat door deze begrenzing de tuin achter het corps de logis twee maal breder dan diep was en nog geen benadrukte lengteas had. Dat is daarom zo opvallend, omdat in 1684, toen de tuin zal zijn

Reconstructie-grondplan van de eerste tuinuitleg op Het Loo, naar een beschrijving van Nicodemus Tessin jr. (tekening W. P. Spies). Schaal 1:4.000

- A Voorhof
- B Corps de logis
- C Halfronde colonnades
- D Prinsentuin
- E Prinsesstuint
- F Berceau-tuin
- G Boulingrin
- H Cascadetrapp
- J Terrassen
- K Keukentuin
- L Beukenallée
- M Kasteel Het Oude Loo

2. De berceau-tuin of 'het groene kabinet' (gravure R. de Hooghe)

ment gelegen was. De tuin aan de andere zijde van het corps de logis was voor de stadhouder en kende een 'boulingrin' of klosbaan, een grasveldje voor balspeltjes.

DE UITBREIDING VAN DE TUIN

Met de uitbreiding van het gebouw in de jaren negentig ging ook een uitbreiding van de tuin gepaard (afb. 3). In feite waren de belangrijkste veranderingen: de toevoeging van een nieuw tuingedeelte achter de beukenallee en de uitleg van een lengte-as. Het gewenste effect van een lengte-as werd bereikt door een aantal bomen uit de allée te verwijderen en tot ver in het achterliggende

*Paul Spies studeert kunstgeschiedenis in het kader waarvan hij een scriptie schreef over de aanleg van de tuinen van Het Loo, waarvan hij voor ons blad deze bewerking maakte.

landschap rijen bomen te planten waardoor de blik werd geleid naar een verweg gelegen houten pyramide.

Ter afsluiting van het nieuwe tuingedeelte werden de halfronde verbindingscolonnades geplaatst die bij de bouw van de nieuwe paviljoens aan het corps de logis waren vrijgekomen. Hoewel deze colonnades door hun halfronde vorm een extra nadruk op de lengte-as gaven, waren zij door de instandhouding van de rest van de beukenallee vanuit het gebouw en de 'oude' tuin nauwelijks zichtbaar (afb. 4).

Helaas komt één van de belangrijkste aspecten van de zeventiende eeuwse tuin van Het Loo, deze 'vista' langs de lengte-as, in de reconstructie niet terug: het weggakken van een lange strook bomen in het park ten gunste van deze vista zou natuurlijk een onaanvaardbare zaak zijn.

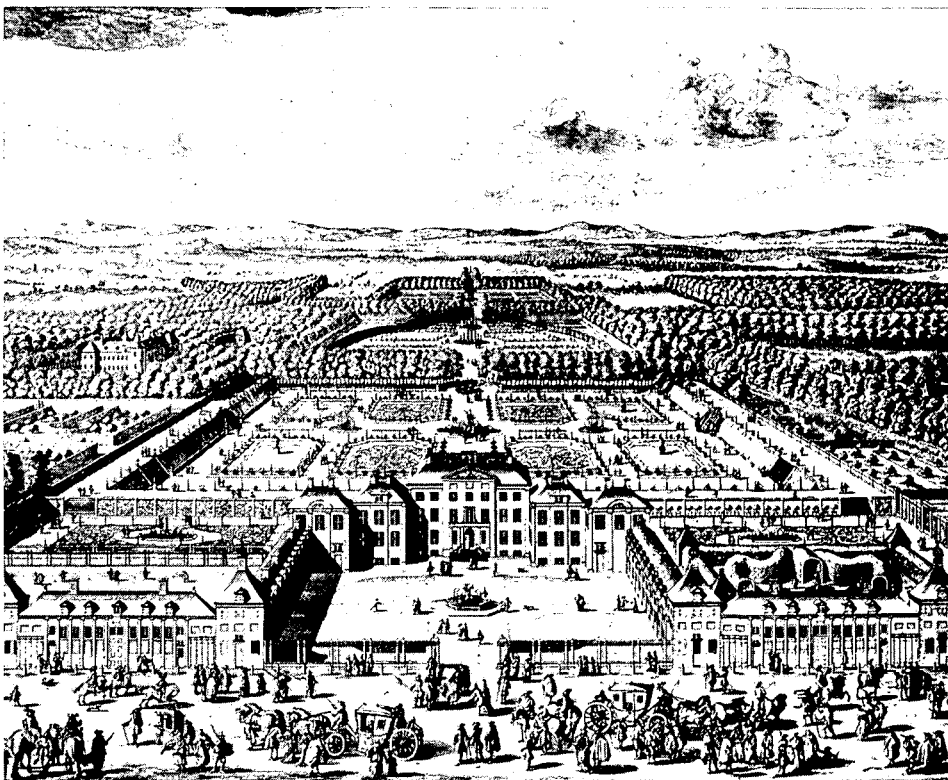
Hopelijk zal het terugbrengen van het allerbelangrijkste aspect van de tuin, de enorme fonteinen in de lengte-as, deze onvolkomenheid optisch voldoende corrigeren.

WATERWERKEN

De aanleg van de fonteinen kwam vanaf 1692 goed op gang, toen het hoger gelegen goed Asselt door de stadhouder, die inmiddels ook koning van Engeland was geworden, werd aangekocht. Hiervandaan werd een negen kilometer lang buizensysteem aangelegd om het water voor de hoogste straal van de tuin aan te voeren. Deze straal was dertien en een halve meter hoog en er was in het nieuw aangelegde tuingedeelte een enorm achthoekig bassin voor aangelegd. Rond deze straal van dertien en een halve meter hoogte spotten zestien drie en een halve meter hoge stralen, waarvoor het water aangevoerd werd uit het vier en een halve kilometer verderop gelegen Orden. Samen vormden deze stralen de zogenaamde 'Koningsspuit', een fontein die in de zeventiende eeuw een regelrechte sensatie moet zijn geweest. Daarbij stonk het water op Het Loo niet zo verschrikkelijk als te Versailles, waar een gesloten watercircuit was aangelegd. Op Het Loo stroomde altijd vers en schoon water!

In de lengte-as lag overigens een hele reeks waterwerken, beginnende met de cascades (watertrappen) ter weerszijden van de trap, die van het middenteras naar de verzonken tuin liep: het water stroomde uit de urnen waarop de riviergoden Rijn en IJssel (de grensrivieren van de Veluwe) 'aanlagen', langs trapsgewijs opgestelde bekkens naar beneden. Deze cascades zijn bij de restauraties in hun oude luister hersteld.

Zo zal ook de zogenaamde 'Venusfontein' worden gereconstrueerd (afb. 5). In de Venusfontein waren beelden van Venus, Amor, vier Tritons en vier zwanen verwerkt, ontworpen door de Brusselse beeldhouwer Gruppello. Langs het pad dat in de lengte-as naar deze Venusfontein liep, zijn ook de op de afbeelding zichtbare 'sprongetjes' gereconstrueerd. Al met al een watergekleetter van jewelste, zeker indien men op dit centrale punt in de verzonken tuin de blik links en

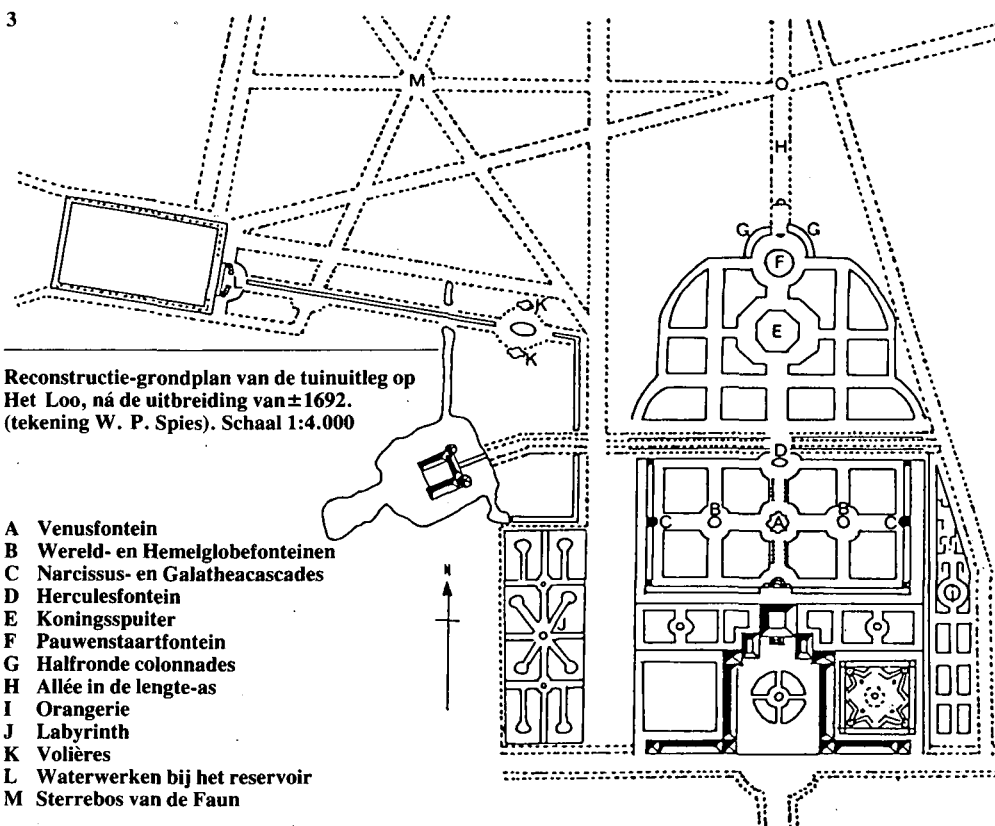

4. Vogelvuchtgravure van Het Loo (gravure D. Stoopendaal, n.b. de berceau-tuin rechts is verkeerdt weergegeven).

rechts over de breedte-as liet gaan: behalve twee waterspuwende globes waren tegen de zijterrassen nog twee schitterende cascades aangelegd. Al deze waterwerken kenden een grote hoeveelheid beeldhouwwerk en een groot aantal, vaak met koper beslagen waterbekkens. Een rijke indruk gaf de cascade aan de oostzijde met het beeld van Narcissus, de jongeling uit de in de 17de eeuw veelvuldig nageslagen Metamorfosen van de klassieke schrijver Ovidius, die zo verliefd werd op de weerspiegeling van zijn eigen aangezicht in

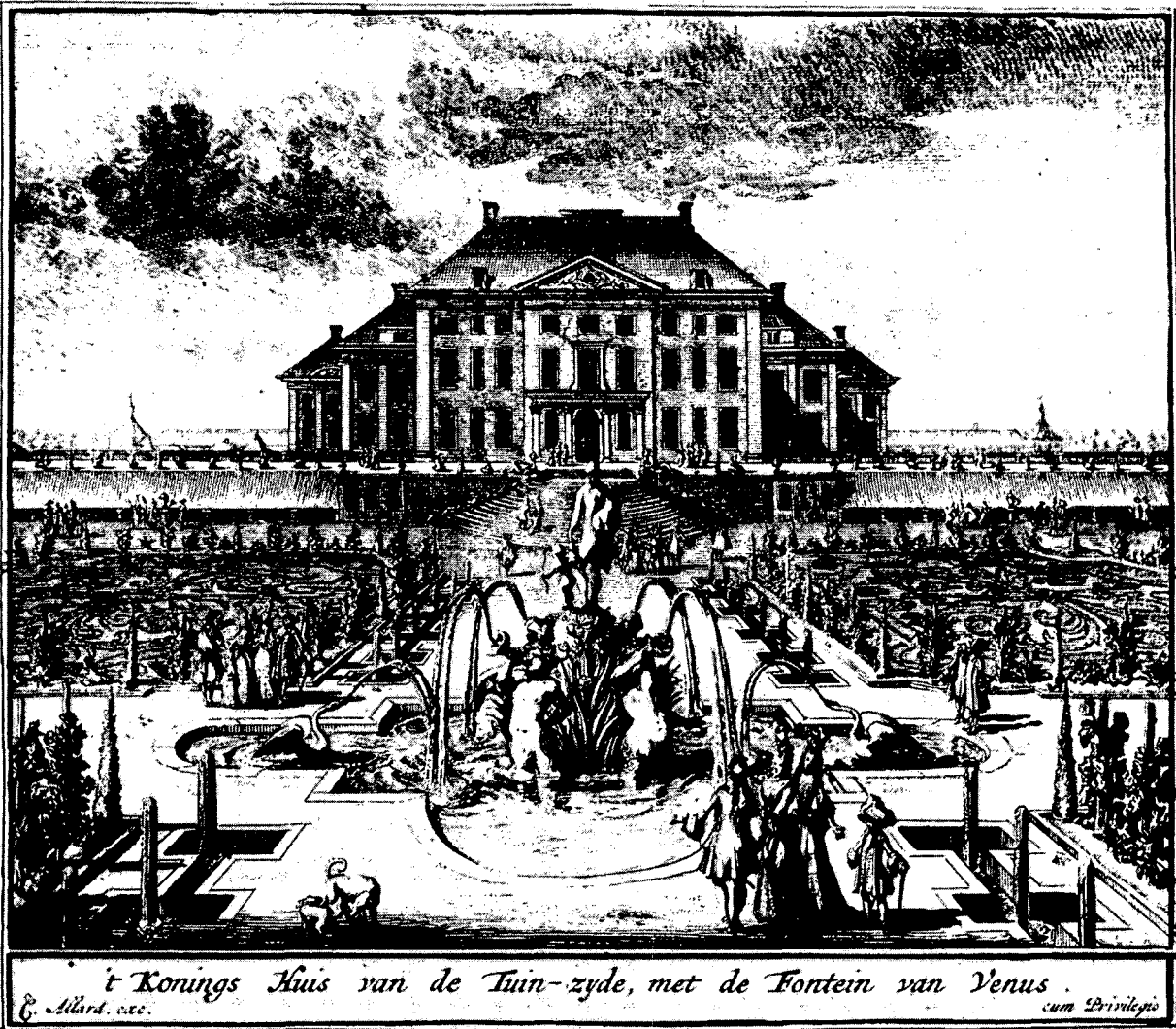
het water, dat hij ter plekke versteende (afb. 6).

De achterin de verzonken tuin gelegen 'Herculesfontein' is een directe verwijzing naar Willem III zelf, die zich met Hercules verenigde. Zo komt in het door hem gebouwde en ingerichte gedeelte van Hampton

3. Reconstructie-grondplan van de tuinuitleg op Het Loo, ná de uitbreiding van ± 1692. (tekening W. P. Spies). Schaal 1:4.000

- A Venusfontein
- B Wereld- en Hemelglobefonteinen
- C Narcissus- en Galatheacascades
- D Herculesfontein
- E Koningsspuit
- F Pauwenstaartfontein
- G Halfronde colonnades
- H Allée in de lengte-as
- I Orangerie
- J Labyrinth
- K Volières
- L Waterwerken bij het reservoir
- M Sterrebo van de Faun

't Konings Huis van de Tuin-zyde, met de Fontein van Venus.

C. Allard. del.

cum Privilegio

Court bij Londen deze halfgod telkens in de decoraties terug. Het beeldje in genoemde fontein stelt Hercules als baby voor, die twee, door Juno gestuurde, slangen doodknijpt.

Voeg bij al deze beelden en fonteinen in de verzonken tuin nog eens de tientallen gouden en koperkleurige beschilderde tuinvazen en nog wat beeldengroepen en dan wordt duidelijk hoe enorm rijk dit tuingedeelte was ingericht. En dan hebben we niet eens de beelden en fonteinen in het nieuw aangelegde tuingedeelte, in de twee zijtuinen, in de twee labyrinten en in de orangerietuin besproken.

Bovendien lag achter de tuin nóg een groot park dat gedeeltelijk met dezelfde zorg was aangelegd, zoals het gedeelte met de voliëres, het sterrebos en het gedeelte bij het waterreservoir (afb. 7). Bij dit laatstgenoemde gedeelte waren in het plaveisel de *bekroonde initialen van Willem III en Mary* uitgespaard en er waren 'bedriegertjes' in verwerkt, zoals die op het landgoed Rosendaal bij Arnhem. Een schitterende trap naar het waterreservoir, de keizerbustes langs de hoge, halfronde heg en de cascade met beelden van spelende putti vormden de laatste decoraties vóór het park dat zich daarachter uitstreckte.

TUIN VOL BETEKENIS

Zoals aangegeven bij de bespreking van de 'Narcissuscascade' en de 'Herculesfontein'

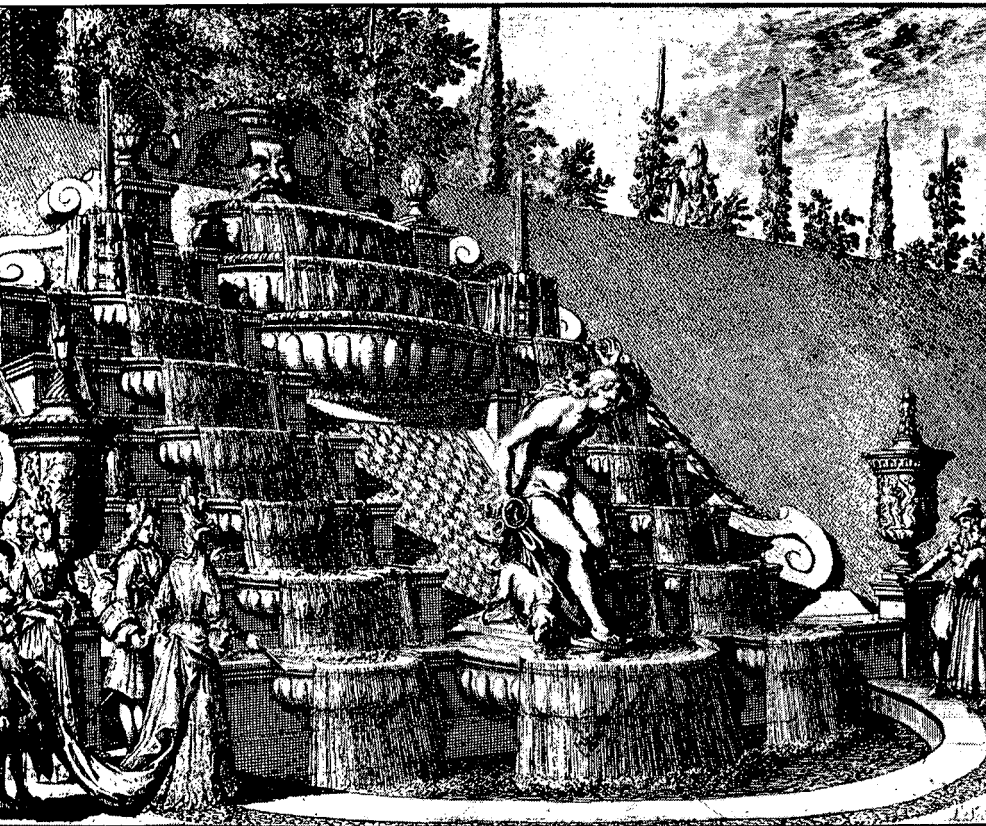
hadden de meeste beeldhouwwerken een betekenis die verwees naar bijvoorbeeld de stadhouder zelf, of naar thema's, verband houdende met tuinen of water. Zo verwezen de waterspuwende globes in de breedte-as van de verzonken tuin naar de macht van de stadhouder-koning op aarde (aardglobe), ja zelfs over het heelal (hemelglobe). Veel speelse watergoden en zeedieren waren in verband met de waterwerken opgesteld, zoals Arion, meerdere Tritons en dolfinen. Op de vier grasparterres in de verzonken tuin stonden beelden van goden die met groei en bloei te maken hadden: Flora, de godin van de bloemen, Pomona, de godin van de vruchten, en Bacchus, de god van de wijn.

Het vierde beeld, dat van Apollo, is moeilijker te verklaren, al was hij als zonnegod onmisbaar voor de natuur. Daarnaast was Apollo god over de Musen en in die hoedanigheid beschermer van de kunsten en wetenschappen, die op Het Loo in de ontwerpen en decoraties zo'n belangrijke rol spelen. Bovendien zou je aan Apollo's voeten een perk met hyacinten kunnen verwachten, daar de hyacint, volgens de *Metamorphosen van Ovidius*, de gedaanteverwisseling was van de door Apollo innig geliefde, spartaanse prins Hyacinthus. Hieruit blijkt wel dat ook bloemen vaak een speciale betekenis hadden en zeer doordacht werden geplant. De vier binnenste parterres van de

verzonken tuin waren met bloemen beplant, elk seizoen weer andere, behalve in de winter.

ONTWERP EN UITVOERING

De vraag doet zich voor wie nu de ideeën en het ontwerp van de tuin leverde en wie de leiding van de uiteindelijke aanleg in handen had. In een onderzoek dat met twee medescribenten is gedaan naar de buitenhuizen van Willem III en zijn kring en waarvan waarschijnlijk binnenkort de resultaten worden gepubliceerd, is getracht onder andere antwoord te geven op deze vraag. Onze mening is dat een ontwikkeld man als Willem III, die, zoals gezegd, veel belangstelling aan de dag legde voor tuinen, zelf grote invloed had op het ontwerp van de tuin. Wanneer hij zijn boezemvriend Hans-Willem Bentinck op een diplomatieke missie naar Frankrijk stuurt, geeft hij hem daarbij de opdracht zijn ogen goed de kost te geven als hij tuinen bezoekt. Hans-Willem Bentinck had overigens zelf de prachtige tuin van zijn buiten Sorghvliet (nu Catshuis) in Den Haag aangelegd en was ook een zeer groot kenner van tuinen, hetgeen uitmondde in zijn benoeming tot opperintendant van de buitenhuizen en tuinen van Willem III en opzichter van de parken van de stadhouder-koning in de Nederlanden en in Engeland. Mogelijk hebben ook andere 'dilettanten' uit

De Cascade van Narcissus, aan de Oost-zijde van de Grootte Tuin
 M. de Meunier del. J. de Waele sculp. C. Allard grav.

6. De cascade met het beeld van Narcissus (gravure C. Allard).

de hofkring adviezen gegeven.

De uitwerking van de ideeën en de uitvoering van de ontwerpen waren waarschijnlijk wél in handen van wat wij tegenwoordig 'professionals' zouden noemen. Ontwerpen voor broderieperken en tuinbouwsels kunnen van de beroemde franse hugenoot Daniël Marot afkomstig zijn. De ontwerpen zullen door onder anderen de hovenier, de fonteinier, de opzichter van de gras- en grindwerken en hun knechten zijn uitgevoerd. De tuin van Het Loo was de grootste en rijkste baroktuin die de Nederlanden ooit hebben gekend.

In 1807 werd door koning Lodewijk Napoleon de verwaarloosde tuin van Het Loo veranderd in een landschapstuin. Bijna niets bleef over van de oorspronkelijke baroktuin van Willem III. Hopelijk is het in dit artikel gelukt een beeld te schetsen van de oorspronkelijke tuin, zodat een ieder zelf bepalen kan, wanneer in juni Het Loo opgesteld wordt voor het publiek, in welke mate de restauratie van de tuin van Het Loo geslaagd is.

7. De waterwerken bij het reservoir (gravure J. Danckerts).

